

Темченко Ю. Г. начальник відділу Українського інституту
<https://orcid.org/0000-0002-3373-986X>

Дмитренко М. Й. доктор філософських наук, професор,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
<https://orcid.org/0000-0002-8338-4032>

Грибенюк Г. С. доктор психологічних наук, професор,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
<https://orcid.org/0000-0002-5053-8744>

ДУХОВНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Стаття розкриває особливості розвитку духовності, як детермінанти професійної діяльності та діяльності в екстремальних умовах. Розкрити морально-ціннісні регулятори активності особистості в екстремальних умовах та проаналізовано їх взаємозв'язок із чинниками професійного становлення курсантів. Концептуалізація змінної «духовні цінності», дає змогу обґрунтувати необхідну діагностичну процедуру та отримати дані щодо внутрішніх резервів психіки курсанта.

Ключові слова: духовність; професійна діяльність; екстремальні умови; модель особистості; ціннісні орієнтації; духовні цінності; моральні цінності.

Вступ.

Готовність ризикувати власним життям і здоров'ям в умовах війни з агресором, прагнення громадян до захисту Батьківщини, – все це сучасні вияви проблеми духовності і громадянської свідомості та самосвідомості українців. Найбільш складні ситуації ставлять людину перед вибором. Вирішального значення набувають характеристики, які складають її духовність. Від розв'язання цієї проблеми залежить цілісність, цивілізаційне визначення та незалежність держави.

Людина ідентифікує себе, власні можливості з вимогами певної професії. Духовні якості лежать в основі прояву її вольових та інтелектуальних процесів, саморегуляції. Будь-яка діяльність людини пов'язана з усвідомленням себе як соціально-духовного індивіда. Тому, є висока актуальність проблеми розвитку духовності, як детермінанти професійної діяльності та діяльності в екстремальних умовах. Є необхідність розкрити морально-ціннісні регулятори активності особистості в екстремальних умовах та проаналізувати їх взаємозв'язок із чинниками професійного становлення курсантів.

Теоретичне підґрунтя.

Про роль духовності та її прояви в екстремальних ситуаціях життєдіяльності населення та професіогенезі рятувальників йдеться у низці робіт науковців [6; 3; 4; 7; 8], висвітлених теоретичних засадах власного дослідження [5]. Ця проблема принагідно

була також предметом обговорення окремих питань експериментального плану, в яких ми торкалися взаємозалежностей між духовністю, зокрема, між моральними чинниками та розвитком у курсанта мотивації діяльності в екстремальних умовах, виникненням потреби у готовності допомагати іншим, розвитком здатності до партнерської взаємодії та низкою інших. Проте, поява інформації щодо проявів мужності військовослужбовцями і рятувальниками, яка гідна справжньої Людини, змушує повернутись до проблеми та розглянути її в світлі нових фактів.

Позаяк, проблема духовності, зокрема, такої її складової, а радше – базової складової, якою є моральність, заслуговує на спеціальний розгляд – як у теоретичному, так і в емпіричному аспектах.

У зв'язку з цим звернемося до висвітлення питання про психологічну сутність духовності та проаналізуємо, яким чином остання зумовлює певні змістово-функціональні особливості процесу діяльності особистості в екстремальних умовах.

Методи дослідження.

Теоретичний аналіз було проведено за допомогою засобів мови експериментального психологічного дослідження, поняття «духовні цінності» стало засобом упорядкування одиниць дослідження. Логіка такого аналізу починається із побудови теоретичної моделі і переходить до емпіричних методів. Описи

проявів духовності в екстремальних умовах переходить в узагальнення, пояснення причинно-наслідкових зв'язків, розробку пояснювальної моделі, в якій присутні елементи передбачення та управління.

Результати і обговорення.

У своєму розумінні сутності духовності ми спираємось на найбільш усталені інтерпретації цього феномену у філософії та психології. Духовність, як відомо, є складною, багатовимірною системою, у котру входять утворення свідомості й самосвідомості людини, в яких віддзеркалюються найактуальніші світоглядні інтереси, ставлення до навколишньої дійсності і до себе самої як соціального індивіда. Специфічною ознакою духовних потреб, інтересів, ставлень, що виступають у формі ціннісних орієнтацій, є їх органічна поєднаність з цілями життєдіяльності людини, з усвідомленням сенсу життя, нерозривний зв'язок з моральністю. Духовність є втіленням в орієнтаціях людини прагнень, ідеалів, сподівань, духу народу, нації, що визначають спрямованість її особистісних, передусім духовних потреб, стратегій життєдіяльності, зумовлюючи життєвий вибір [3].

Духовність людини є джерелом ентелехії як внутрішньої спрямованості на мету. Вона – глибинна причина самоактивності особистості, дієве начало, завдяки якому людина здатна бути відносно автономною від зовнішніх обставин, долати часом складні перешкоди на шляху до досягнення значущих життєвих цілей, перетворювати можливість у реальність.

З метою з'ясування взаємозалежностей між духовними ціннісними орієнтаціями та активністю рятувальника в екстремальних умовах ми скористалися моделлю особистості, у якій представлена система найсуттєвіших складових духовності та дається їх змістова характеристика [4]. Зауважимо, що особистість, для якої представлені у моделі цінності стали внутрішніми регуляторами життєдіяльності, слід вважати довершеною, еталонною.

Зрозуміло, що досягти такого рівня духовного розвитку вдається не кожній людині, однак постійне наближення до нього – процес цілком реальний за умови належного рівня самоактивності, спрямованого на самовдосконалення. Шлях цей нелегкий, і фактично людина долає його впродовж всього свідомого життя. Безумовно, що на цьому шляху трапляються відхилення, зупинки, але якщо людина чітко

усвідомила мету і збагнула її високу значущість для себе та для інших, вона неодмінно віднайде сили й способи для того, щоб мета набирала все більш виразних обрисів, стаючи реальним здобутком її життєдіяльності.

З метою наближення еталонної моделі особистості до завдань нашої розвідки ми здійснили її відповідну адаптацію, зацентрувавши найбільшу увагу на тих її складових, котрі найтісніше пов'язані зі специфікою професійної діяльності рятувальників.

Зауважимо, що головною характеристикою, яка притаманна кожному структурному утворенню, елементу системи духовності особистості, є його гуманістична тональність, що втілюється у розвиненому почутті відповідальності за власну життєдіяльність, в усвідомленні її визначального впливу як на власну долю, так і на долю інших людей, суспільства загалом. Йдеться, отже, про загальну громадянську спрямованість духовних цінностей, про цінності особистості-громадянина.

Можна назвати низку професій, для представників яких усвідомлення себе громадянином має вирішальне значення для розуміння всієї відповідальності за обраний вид діяльності. Однак, професія рятувальника належить до тих, котрі найбільшою мірою загострюють почуття відповідальності, стимулюючи людину до постійного самовдосконалення, подолання в собі недоліків, які можуть стати перешкодою на шляху до успіху у професійній діяльності.

Серед духовних цінностей, що найбільшою мірою позначаються на діяльності особистості, зумовлюючи соціальну значущість діяльності, головне, базове місце посідають моральні цінності. Визначальність моральних цінностей виявляється у їх здатності проникати в усі сфери життєдіяльності особистості, впливати на світоглядні орієнтації людини, на усвідомлення й визначення нею сенсу життя, соціальної цінності всього того, що робить людина. Отже, моральні цінності не тільки зумовлюють поведінку людини як таку, що стосується її активності як суб'єкта вчинкової діяльності, але й детермінують будь-які аспекти, прояви активності й самоактивності індивіда.

Морально довершена людина не тільки усвідомлює вирішальне значення моральних цінностей, але й активно утверджує їх у

повсякденному житті, у ставленні до інших людей, до себе самої, до праці, до різних подій суспільного життя, виявляючи такі моральні риси як доброта, справедливість, повага до іншої людини, щирість, толерантність, сумлінність, принциповість, відповідальність. Позитивні характеристики моральності особистості виявляються також у її непримиренному ставленні до фальші, цинізму, лицемірства, неповаги до інших, самоприниження, підлабузництва, лінощів, безвідповідальності.

Названі та подібні їм моральні характеристики за умови, якщо вони стали внутрішніми ціннісними орієнтирами людини, є вирішальними чинниками моральної стійкості особистості, її невідкладності деструктивним впливам, що суперечать її моральним настановленням.

Дієвість моральних цінностей виявляється перш за все у спілкуванні людей, у їх взаємних ставленнях, у ставленні людини до себе самої, до власної діяльності. Рівень моральності міжлюдських стосунків набирає особливого значення у тих видах діяльності, у котрих особистість виступає не лише як окремий суб'єкт діяльності, але є водночас суб'єктом діяльності групової, колективної, успіх якої великою мірою зумовлюється рівнем моральності партнерів по праці. Безумовно, що діяльність рятувальників є саме тією, у якій моральність її учасників, особливо рівень моральності їх взаємин, стає іноді вирішальною у подоланні часто, здавалося б, непереборних труднощів. Моральність людини у сфері її професійної діяльності, особливо якщо остання пов'язана з необхідністю вияву сили духу, іноді героїзму, неймовірного напруження волі, об'єднання всіх психічних ресурсів з метою переборення вельми складних перешкод на шляху до успішного досягнення важкодоступних цілей, стає тією енергетичною силою, яку нездатні компенсувати навіть найбільш довершені професійні навички, уміння, неабиякі фізичні потуги.

Моральні цінності, їх дієвість, як ми вже зазначали, виявляються перш за все у спілкуванні людей, у їх взаємних ставленнях, у ставленні кожної людини до себе самої. Водночас моральні цінності зумовлюють сутність ставлень людини до будь-яких інших явищ і детермінують специфіку будь-якої сфери людської життєдіяльності. Однак, найбільшою мірою це стосується ставлення людини до праці.

Усвідомлення працелюбства як вищої моральної цінності є одним з найсуттєвіших свідчень високої духовності людини, виявом реальної дієвості її моральних чеснот як внутрішньо детермінованих спонук до соціально позитивної самоактивності. Якщо людина оволоділа цією істиною і ставиться до праці не лише як до засобу забезпечення свого матеріального достатку, але й усвідомлює благотворний вплив праці на людину, на розвиток її здібностей, волі, характеру, праця стає для неї невичерпним джерелом натхнення, мук і радощів творення, творчих злетів, щастя самовдосконалення, самотворення.

Усвідомлення обов'язку працювати є не лише виявом моральності, але й водночас умовою розвитку останньої і стосується кожної людини – незалежно від її статі, соціального положення. Тут доречно згадати глибоко психологічне висловлювання К. Д. Ушинського про виховну силу праці, про її роль у становленні людини як особистості: «... животворний вплив має особиста праця на того, хто працює. Матеріальні плоди праці можна відібрати, успадкувати, купити, але внутрішньої, духовної, животворної сили праці не можна ні відібрати, ні успадкувати, ні купити за все золото Каліфорнії: вона залишиться в того, хто працює» [9, 88].

Головний духовний, моральний компонент праці як цінності може бути втілений, у взаємини, що складаються у праці між її учасниками. Доброзичливі людські стосунки між тими, хто працює разом, їх взаєморозуміння, взаємодопомога є запорукою успіху, що особливо важливе у тих видах діяльності, які вимагають злагоженості дій, прийняття швидких, зважених, адекватних рішень у критичних, загрозливих ситуаціях, котрі постійно виникають у діяльності рятувальників.

Однак, навіть та праця, що виконується індивідуально, але усвідомлюється людиною в її особистому і суспільному гуманістичному сенсі, є невичерпним джерелом духовного збагачення особистості. Усвідомлення улюбленої, тим паче творчої праці, праці за покликанням як однієї з найважливіших духовних цінностей, допомагає людині реалізувати себе, збагнути й оцінити свої можливості, відчувати свою потрібність людям, здатність власною працею дарувати щастя рідним, близьким і незнайомим людям, Батьківщині.

Здатність піднятися саме до такого рівня розуміння соціально-психологічної

сутності праці притаманна людині, яка досягла високого рівня духовності, і в якій відповідальне ставлення до праці асоціюється з усвідомленням свого громадянського обов'язку. Поєднання у свідомості людини прагнення своєю працею служити людям з почуттям морального обов'язку є дієвим і невичерпним джерелом працелюбства людини, основою усвідомлення нею соціальної цінності, значущості власної діяльності. За такої умови виникає можливість усвідомлення власної цінності, а на цій основі реальних обрисів набирає прагнення до задоволення однієї з найактуальніших соціально-психологічних потреб особистості – потреби у самовизначенні, самореалізації та самоствердженні як суб'єкта діяльності.

У протилежному випадку – якщо праця, мотиви якої не пов'язані з усвідомленням її суспільної, громадянської значущості, її духовного, морального сенсу, вона може спонукати волю людини до холодного розрахунку, провокувати у неї підлі наміри та вчинки. Праця, що сприймається людиною лише як засіб здобування матеріальних благ, засіб збагачення, спричиняє виникнення у людини таких негативних рис як егоїзм, скнарність, прагнення до наживи, намагання домогтися успіху будь-якою ціною. Всяка праця, якщо вона не одухотворена моральним, гуманістичним сенсом, може ставати соціально небезпечною, завдавати шкоди іншим людям, суспільству.

Із характеристики сутності моральних ціннісних орієнтацій, а також ставлення особистості до праці як реального вияву її моральності, випливає, що при аналізі процесу формування особистості професіонала в ході оволодіння професійною діяльністю неможливо обмежуватися розглядом розвитку лише операційної сторони, - складової, що включає оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками. Професійне становлення людини неодмінно передбачає формування складних систем регуляції соціальної сфери особистості у процесі її професійної діяльності, а тому аналіз цього розвитку поза контекстом духовності не може віддзеркалювати внутрішньо-психологічні джерела активності й самоактивності суб'єкта діяльності. Якраз аналіз саморегуляції поведінки у широкому розумінні суті останньої дає можливість збагнути, яким чином у фахівця відбувається розвиток

уявлень про ті явища, котрі пов'язані з основними закономірностями професійного становлення. У цьому контексті уможлиблюється виявлення не поодиноких, а системи чинників регуляції динаміки професійного становлення, з'ясування процесу усвідомлення людиною себе суб'єктом власної професійної діяльності, а також усвідомлення нею соціальної значущості обраної професії. Отже, йдеться про комплексний підхід до розгляду умов ефективного формування особистості професіонала, що передбачають досягнення належного рівня розвитку професійно значущих якостей, структур та механізмів саморегуляції поведінки, які забезпечують досягнення відповідного рівня придатності до професійної діяльності.

Особливе місце у системі духовних цінностей особистості посідають її світоглядні орієнтації, оскільки в них віддзеркалюється усвідомлення людиною сенсу життя не лише у контексті земних, теперішніх реальних цінностей, але й стосовно цінностей вічних. Слід вважати, що такі цінності виникають в особистості не зненацька: вони є наслідком тривалих виховних впливів на людину з ранніх років її життя. Згодом, людина сама продовжує цей процес самовизначення власних ставлень до таких цінностей, завдяки чому вона вибудовує індивідуальну систему так званих світоглядних цінностей.

Світоглядні цінності у духовно розвиненої особистості супроводжують всю її життєдіяльність. Слід підкреслити, що світоглядні цінності не є якимсь пасивним фоном життєдіяльності людини: у повсякденному житті такі цінності здійснюють помітний детермінуючий вплив на розвиток особистості, зокрема на її професійне становлення, на спонукання до саморегуляції і самовдосконалення у професійній діяльності з метою досягнення бажаних результатів, оволодіння високими стандартами, що забезпечують успіх діяльності.

Конструктивність впливу світоглядних цінностей на життєдіяльність людини зумовлюється їх органічною пов'язаністю з сенсом життя, з усвідомленням незнищенності діянь людини, продуктів її діяльності, вчинків, що цю діяльність супроводжують, які у міру їх специфічності, неповторності можуть стати помітним внеском у розвиток матеріальної та духовної культури суспільства.

Досягнення високого рівня

результативності у професійній діяльності стає основою для виникнення в особистості віри у незнищенність душі людської, всього того, що сотворила людина протягом свого життя, віри у те, що благородні пориви, добрі справи людини залишаться надовго у пам'яті її співвітчизників, а величні, талановиті, геніальні стануть надбанням всього людства.

Віра у безсмертя душі людської може поєднуватись у свідомості та самосвідомості людини з вірою в Бога. Таке поєднання за певних умов виховання, що базується на гуманістичних, моральних засадах, стає для людини невичерпним джерелом її активності та самоактивності. Воно допомагає збагнути сенс життя у його зв'язку з вічністю, актуалізує потребу у самовдосконаленні та творенні себе задля досягнення найвищої, достойної гідності людини – служити людям, Вітчизні і знаходити в цьому справжнє людське щастя [3].

Розмірковуючи над сутністю світоглядних цінностей, неодмінно приходимо до висновку про їх вельми актуальну значущість для людей, професійна діяльність яких пов'язана з постійними ризиками для їх здоров'я, життя. Саме такою є діяльність рятувальників. Розгляд світоглядних цінностей представляє інтерес як складових регуляторної системи, що забезпечує підпорядкування суб'єкта діяльності порівняно стійкій, ієрархізованій структурі його відношень зі світом, зокрема відношень з системою ціннісних орієнтацій особистості. Це є вагомою причиною того, щоб виховання світоглядних ціннісних орієнтацій посідало належне місце у програмі професійної підготовки курсантів до діяльності в екстремальних умовах.

Діяльність особистості в екстремальних умовах ставить високі умови до її інтелектуальних можливостей. З огляду на складність, непередбачуваність подій, що зненацька з'являються у процесі діяльності в екстремальних ситуаціях, здатність людини приймати за умов дефіциту часу правильні рішення є постійно актуальною і, власне кажучи, постійно супроводить працю рятувальника.

На перший погляд може здатися що інтелектуальні цінності не тісно пов'язані зі сферою духовності особистості. Зрозуміло, що володіння людиною певною системою знань, здатність мислити, успішно здійснювати певні розумові операції та інші характеристики інтелектуальності людини й справді не завжди безпосередньо пов'язані з

її духовністю. Є, однак, явища, події, осмислення, критичний аналіз яких і прийняття на цій основі оптимальних рішень великою мірою зумовлюється рівнем духовності, мірою розвиненості моральних чеснот людини. У таких випадках маємо вагомий підстави говорити про тісну взаємозалежність між інтелектуальними характеристиками людини та іншими складовими її духовної сфери, зокрема, з її світоглядними, моральними, політичними орієнтаціями, із змістом її громадянських, національних цінностей.

Важко уявити собі духовно зрілу людину, котра була б нездатна, наприклад, до вироблення власних політичних поглядів, на віру сприймала б сумнівного змісту політичну інформацію, що часто є продуктом фальсифікації, перекручення реальних історичних фактів, подій.

Відносячи інтелектуальні цінності до сфери духовності, ми маємо на увазі передусім цінності, які людина здобуває великою мірою самостійно, завдяки розвитку у себе здатності мислити критично, аналізувати об'єктивно й прискіпливо явища, події і на цій основі формувати власні погляди на різні явища, на саму людину, сенс життя, що є запорукою готовності особистості до самостійного життєвого вибору, а особливо до адекватного вибору і прийняття правильного рішення у складних життєвих ситуаціях, у тому числі в ситуаціях, що постійно виникають у професійній діяльності.

Важливим у цьому плані є формування у людини готовності протистояти експансивному нав'язуванню їй ззовні готові, часто сумнівної суті еталони поведінки і зразки прийняття рішень. Маючи власні, критично осмислені погляди, така особистість завжди уважно ставиться до думок, поглядів інших людей, намагаючись зрозуміти їх, відшукати зерно істини у поглядах та міркуваннях опонента.

Зрозуміло, що специфіка діяльності рятувальника є такою, у якій, як правило, досить часто бракує часу для тривалих розмірковувань, зважувань та прийняття рішень, тим паче, не дивлячись на переважно колегіальний характер праці, у рятувальника – через екстремальність умов діяльності – дуже часто виникають ситуації, що ставлять його перед необхідністю індивідуального прийняття рішень, від адекватності яких нерідко залежить не лише успішне завершення рятувальних дій, а й життя людей, а також його власного життя.

Важливою умовою професійної успішності, яка залежить від інтелектуального розвитку фахівця, є здатність використовувати професійні символи, уміти професійно думати, виявляти творчий підхід у розв'язанні складних професійних ситуацій, конструктивно планувати свої дії, здійснювати належним чином саморегуляцію діяльності. При цьому вирішальна роль у саморегуляції професійної діяльності, як вважає американський дослідник А.Бандура, належить інтелектуальним здібностям: це – здатність засобами вербальних і образних репрезентацій зберігати свій досвід як орієнтир в успішному здійсненні професійних дій [10].

Професія рятувальника, як відомо, належить до тих професій, котрі ставлять перед фахівцем особливо високі вимоги до його фізичного, а водночас і психічного здоров'я. Високий рівень напруженості, що зумовлюється екстремальністю ситуацій діяльності, передбачає постійне фізичне і психічне самовдосконалення, самовиховання фізичної сили, вправності, витривалості, адекватних, регульованих свідомістю психічних станів, контролю деструктивних актів поведінки. Можна без перебільшення сказати, що міра володіння ситуаціями, що виникають у процесі діяльності рятувальника, визначається його здатністю до самовладання, ступенем самоконтролю, спроможністю у найскладніших випадках актуалізувати власні внутрішні резерви.

З огляду на сказане, маємо підстави вважати, що неоціненну роль у професійному становленні особистості рятувальника мають його належні ставлення до так званих валеологічних цінностей. У цьому плані особливе значення має усвідомлення рятувальником виняткової ролі здорового способу життя, фізичної культури та спорту, розуміння того, що турбота людини про своє здоров'я – не тільки її особиста справа, а й вияв відповідальності перед іншими людьми, перед суспільством, державою. Якраз в усвідомленні цього факту виявляється духовний потенціал валеологічних цінностей, що й дає підстави для віднесення їх до сфери духовності особистості.

Високою валеологічною культурою найчастіше відзначаються особистості, у яких чітко визначені життєві плани, місце у суспільстві, сенс життя, усвідомлені

громадянські цілі, реалізація яких вимагає значного фізичного і психічного напруження, волі, наполегливого долання в собі певних вад, постійного фізичного й духовного самовдосконалення. Відоме прислів'я “У здоровому тілі – здоровий дух” є життєво правдивим лише у тому випадку, коли турбота людини про власне здоров'я органічно поєднується з турботою про виховання в собі багатьох духовних чеснот.

Як засвідчує життєва практика, не так вже й рідко зустрічаються молоді люди, які ставлять роль фізичної культури й спорту на одне з найважливіших в житті людини місць. На жаль, чимало з них при цьому не лише не дбають про своє духовне самовдосконалення, а, навпаки, всю свою фізичну й психічну енергію спрямовують на досягнення іноді нікчемних, а то й злочинних цілей.

Отже, усвідомлення важливості валеологічних цінностей як неодмінної умови успішної праці, життєдіяльності набирає спонукального, конструктивного характеру лише за умови поєднання їх з усвідомленням ролі цілісної системи духовних цінностей.

Продовжуючи аналіз складових системи духовних цінностей особистості, особливу увагу слід звернути на екологічні цінності, суспільна значущість яких помітно зростає в останні десятиліття. Стрімкий розвиток цивілізації, що особливо переконливо виступає у досягненнях технологій різних галузей виробництва, одночасно з багатьма благами несе з собою цілком реальну загрозу не тільки якості життя людей, а й самому існуванню людської цивілізації. У зв'язку з цим високого рівня актуальності останнім часом набирає екологічне виховання підростаючого покоління. Його основною метою є не лише сприяння глибокому усвідомленню новим поколінням ролі навколишнього середовища у життєдіяльності людини, а й формування переконаності в необхідності його захисту, мінімізації згубних наслідків технічного прогресу. Зрозуміло, що це стосується усіх людей – незалежно від сфери їхньої діяльності. Однак, особливе значення це має для тих, хто присвятив себе захисту суспільства від загроз, пов'язаних з техногенними чи природними катастрофами: пожежами, повенями, землетрусами та іншими катаклізмами.

Особистість, для якої екологічні цінності набрали значущості у її свідомості,

виявляє дієве ставлення до навколишнього природного середовища. Вона психологічно й практично готова захищати природу від небажаних втручань в об'єктивні закономірності її життя.

Турбота про природу, про збереження та оновлення її ресурсів, життєдайних сил – риси, які притаманні найперше людині-патріоту, для якої навколишнє середовище – не просто територія, випадкове чи тимчасове місце проживання якогось населення, а простори Батьківщини, рідна земля, яку не зміниш на жодну іншу, не зрадиш у важку годину, бо тут – твоя історія, твоє коріння, твоє минуле, сучасне і прийдеши – твоє і твоїх нащадків. Людина, у якої саме таке, осяяне й зігріте глибокими й зворушливими почуттями великої любові й шани до Вітчизни ставлення, ніколи не погодиться на безглузде експериментування над її природою, не гвалтуватиме об'єктивних законів життя природи.

Як видно з аналізу сутності екологічних цінностей, оволодіння ними сприяє розвитку в особистості гуманістичної спрямованості її свідомості та самосвідомості. У зв'язку з цим є підстави говорити про їх помітний вплив на професійне становлення людини, що має безпосереднє відношення до тих видів діяльності, котрі якнайтісніше пов'язані з природоохоронною діяльністю. Остання чимдалі набирає все більш гострої злободенності, що зумовлене зростанням частоти природних катаклізмів, серед яких значну частину складають ті, котрі стали наслідком технічного прогресу.

Як доведено теоретико-експериментальними дослідженнями науковців [1; 2; 10], одним з найсуттєвіших моментів, що зумовлюють процес становлення й розвитку, є здатність людини до самоідентифікації.

Абульханова-Славська [1], виокремлює 4 типи ідентифікації у професійному становленні: 1-ий тип, вважає дослідниця, пов'язаний з вибором професії як такої, що найбільшою мірою відповідає можливостям людини – суб'єкта вибору. При цьому людина виходить із врахування своїх потенційних можливостей, що забезпечують належне виконання вимог, які диктуються обраною професією; 2-ий тип визначається мірою адекватності ідентифікації з обраною професією, що забезпечує можливості успішно долати труднощі й досягати все вищих ступенів майстерності; 3-ій тип, виступає, власне кажучи, як уточнення

сутності попереднього: це – розгортання, поглиблення процесу удосконалення, розвитку професійних якостей, здібностей; і, нарешті, 4-ий тип, що є не лише розгортанням наявних здібностей, здатностей, можливостей, а й засвідчує зростання рівня творчої активності людини як особистості загалом.

Розмірковуючи над запропонованими типами професійної ідентифікації, слід звернути увагу на деяку незавершеність цієї типології. Необхідне доповнення, продовження або, сказати б, поглиблення аналізу сутності такої типології. На нашу думку, такий аналіз доцільно пов'язати з системою духовних цінностей як найсуттєвішої характеристики людини-особистості.

Ідентифікуючи себе, власні можливості з вимогами певної професії, людина, безумовно, виступає не лише як суб'єкт самоусвідомлення своїх, так би мовити, «технічних» можливостей, наприклад, здібностей, специфічних характеристик перебігу психічних процесів, фізичних можливостей, але й тих даних, котрі якнайтісніше пов'язані із сферою її духовності.

Якщо у певних моментах діяльності безпосередньо й виразно на перший план виступають індивідні характеристики, то у найбільш складних ситуаціях, особливо у тих, що ставлять суб'єкта діяльності перед необхідністю вибору як прояву його соціальної сутності, вирішального значення набувають ті характеристики, котрі розкривають змістову сутність духовної сфери, зокрема ставлення до інших людей, суспільства загалом, його моральних норм, ідеології, провідних цінностей.

З огляду на сказане, маємо підстави вважати, що глибокий соціальний сенс для діяльності особистості представлений у змісті громадянських цінностей суспільства, з яким суб'єкт діяльності ідентифікується. Чим глибшого рівня ідентифікації з суспільством, з нацією досягає людина, тим вищим є рівень її відповідальності за свою діяльність загалом та професійну діяльність зокрема. У цьому виявляється рівень її соціального розвитку, міра її відповідальності за власну життєдіяльність. Саме це дозволяє людині здійснювати процес самореалізації, підійматися на належний ступінь усвідомлення своєї особистісної, соціальної значущості.

Якщо різнобічно аналізувати специфіку професійної діяльності рятувальника,

Питання психології

намагаючись при цьому проникнути у її глибинну соціально-психологічну сутність, що пов'язана з механізмами утворення й функціонування мотивів, то неважко збагнути їх соціальну, суспільно-духовну детермінованість. Громадянським цінностям у цій детермінації належить, безумовно, одна з провідних ролей. У системі громадянських цінностей особистості чільне місце посідають, як ми вже згадували, патріотичні настановлення людини.

Висновки. Таким чином, розкрито морально-ціннісні регулятори діяльності особистості в екстремальних умовах та проаналізовано їх взаємозв'язок з факторами професійного становлення курсантів. Життєві спостереження за поведінкою людини, аналіз її ставлень до професійної діяльності засвідчують зумовленість різних рівнів,

спрямованості, результативності праці від міри ідентифікації з суспільством. Фахівець, для якого мотивація професійної діяльності обмежується такими моментами як задоволення від самого процесу праці (що, безсумнівно, дуже важливо), досягнення результату діяльності, винагорода (у тому числі заробітна плата), уникнення санкцій, бажання показати себе кращим за інших, акцентований переважно на егоцентричних потребах. Відсутність у його мотивації такого моменту як усвідомлення себе громадянином, здатність бачити себе, свою діяльність у системі громадянських цінностей, звужує діапазон його мотиваційних спонукань, позбавляє можливостей вибудовувати сценарій свого життєвого шляху у контексті суспільному – як складову життєдіяльності суспільства, членом якого він є.

Список використаних джерел

1. Абдулханова-Славська К. А. Діяльність і психологія особистості / К. А. Абдулханова-Славська. – М.: «Наука», 1980. – С.43-44.
2. Асеев В. Г. Мотивація поведінки і формування особистості / В. Г. Асеев. – М.: Мысль, – 1976. – 158 с.
3. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / Мирослав Йосипович Боришевський. – К.: Беркут, 2000. – 251 с.
4. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість та її розвиток у дітей / Мирослав Йосипович Боришевський. – К.: 2002. – 91 с.
5. Грибенюк Г. С. Психологічні основи становлення саморегуляції в навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників : дис. докт. псих. навк : 19.00.07 – / Грибенюк Геннадій Сергійович – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2007. – 380 с.
6. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України : дис. ... кандидата психологічних наук: 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» / Приходько Юрій Олександрович. – К., 2008. – 230 с.
7. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія / Л. З. Сердюк, І. В. Данилюк В. В. Турбан, О. І. Пенькова Н. Д. Володарська [та ін.]. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018. – 192 с.
8. Сухомлинський В. О. / Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1988. – 304 с.
9. Ушинський К. Д. Вибрані твори / К. Д. Ушинський – К., 1949. – С.45-57.
10. Bandura A Self- regulation of motivation and action through internal standarts and goals systems / A. Bandura –N.Y.: Erlbaum. 2000. – 286 p.

References

1. Abdulkhanova-Slavskaia K. A. (1980). Deiatelnost y psykholohyia lychnosty [Activity and psychology of personality]. Moscow: «Nauka», 43-44. (in Russia).
2. Aseev V. H. (1976). Motyvatsyia povedeniya y formyrovaniya lychnosty [Motivation of behavior and personality formation]. Moscow: Мысль, (in Russia).
3. Boryshevskiy M. Y. (2000). Natsionalna samosvidomist u hromadianskomu stanovlenni osobystosti [National self-consciousness in the civic formation of personality]. Kyiv: Berkut. (in Ukrainian).
4. Boryshevsky M. Y. (2002). Hromadianska spryamovanist ta yii rozvytok u ditei [Civic orientation and its development in children]. Kyiv (in Ukrainian).
5. Hrybeniuk H. S. (2007). Psykholohichni osnovy stanovlenni samorehuliatcii u navchalno-profesiinii diialnosti maibutnykh riativnykiv [Psychological bases of formation of self-regulation in educational and professional activity of future rescuers] (Abstract of D.Sc. thesis). Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy (in Ukrainian).
6. Prykhodko Yu. O. (2008). Psykholohichni chynnyky uspishnosti profesiinoi diialnosti pozhezhnykh-riatuvallykiv MNS Ukrainy [Psychological factors of success of professional activity of firefighters-rescuers of the Ministry of Emergencies of Ukraine] (Abstract of PhD thesis). Kyiv (in Ukrainian).
7. Serdiuk L. Z., Danyliuk I. V., Turban V. V., Penkova O. I., Volodarska N. D., (2018). Psykholohichni tekhnolohii samodeterminatsii rozvytku osobystosti: monohrafiia [Psychological technologies of self-determination of personality development: monograph]. Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy (in Ukrainian).

8. Sukhomlynskyi V. O. (1988). Sto porad uchytelvi [One hundred tips for teachers]. Kyiv: Rad. shkola (in Ukrainian).
9. Ushynskyi K. D. (1949). Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv, 45-57. (in Ukrainian).
10. Bandura A. (2000). Self-regulation of motivation and action through internal standards and goals systems [Self-regulation of motivation and action through internal standards and goals systems]. N.Y.: Erlbaum (in English).

Резюме

Темченко Ю. начальник отдела Украинського інститута
Дмитренко М. доктор філософських наук, професор,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобилья НУГЗ України
Грибенюк Г. доктор психологічних наук, професор,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобилья НУГЗ України

ДУХОВНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ТА

Стаття розкриває особливості розвитку духовності, як детермінанти професійної діяльності та діяльності в екстремальних умовах. Розкриті морально-ціннісні регулятори активності особистості в екстремальних умовах і проаналізовані їх взаємозв'язок з факторами професійного становлення курсантів. Концептуалізація змінної «духовні цінності», дозволяє обґрунтувати необхідну діагностичну процедуру і отримати дані про внутрішні резерви психіки курсанта.

Ключові слова: духовність; професійна діяльність; екстремальні умови; модель особистості; ціннісні орієнтації; духовні цінності; моральні цінності.

Summary

Temchenko Yu. head of the department of the Ukrainian Institute
Dmitrenko M. doctor of Philosophy, Professor, Cherkasy Institute
of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National
University of Civil Defence of Ukraine
Hrybeniuk H. doctor of psychological sciences, Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes
of National University of Civil Defence of Ukraine

SPIRITUALITY AS DETERMINANTS OF ACTIVITY IN EXTREME CONDITIONS

Introduction. Willingness to risk one's own life and health in the conditions of war with the aggressor, the desire of citizens to defend the Motherland, are all modern manifestations of the problem of spirituality and civic consciousness and self-consciousness of Ukrainians. The most difficult situations put a person in front of a choice. The characteristics that make up her spirituality are crucial. The integrity, civilizational definition and independence of the state depend on the solution of this problem.

Man identifies himself, his own capabilities with the requirements of a particular profession. Spiritual qualities underlie the manifestation of his volitional and intellectual processes, self-regulation. Any human activity is associated with self-awareness as a socio-spiritual individual. Therefore, there is a high urgency of the problem of spiritual development, as determinants of professional activity and activity in extreme conditions.

Purpose. There is a need to reveal the moral values of the regulators of personal activity in extreme conditions and to analyze their relationship with the factors of professional development of cadets.

Methods. Theoretical analysis was conducted using the language of experimental psychological research, the concept of "spiritual values" became a means of organizing units of research. The logic of such an analysis begins with the construction of a theoretical model and moves on to empirical methods. Descriptions of manifestations of spirituality in extreme conditions turn into generalizations, explanations of causal relations, development of an explanatory model in which there are elements of foresight and management.

Originality. The scientific novelty of the article is the development of systematic ideas about the conceptual means of experimental psychological research language, in particular, the concept of "spiritual values" as a unit of research. Identifying features of this variable as a means of ordering, classifying, and assigning numerical values in the study of rescuers' self-regulation.

Conclusion. Moral and value regulators of personality activity in extreme conditions are revealed and their interrelation with factors of professional formation of cadets is analyzed.

Key words: spirituality; professional activity; extreme conditions; personality model; value orientations; spiritual values; moral values.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 11.02. 21.